

3. Fjern spærringerne – det hjælper vildfiskebestandene!

Af Jan Nielsen

En opstemning ved Vilholt Mølle spærrede for fiskenes vandringer i Gudenåen i 142 år, og ørredens gydepladser lå ubrugte hen på bunden af møllesøen og et stykke opstrøms. Men søørred fra Mossø fandt straks de gamle gydepladser, da opstemningen og møllesøen blev fjernet i 2008. Nu er der fyldt med ørredyngel på en tidligere næsten fisketom strækning. Men der er stadig tilsvarende problemer ved andre opstemninger rundt om i landet - både i Gudenåen og andre steder.

Gudenåen og opstemningerne

Gudenåen er Danmarks længste vandløb og får sit vand fra et område på størrelse med Fyn. Fiskebestanden er meget artsrig fra naturens hånd. Men pga. menneskelig påvirkning har kun ca. 20 % af Gudenåens ørredvandløb en god naturlig ørredbestand, og den førhen så berømte laksestamme er uddød. Indtil for ca. 50 år siden var det danske samfund afhængigt af energi fra vandmøller og vandkraft. For at udnytte vandets energi optimalt blev der anlagt dæmninger og møllesøer de steder, hvor faldet på åen er størst. Her kunne man nemlig opnå en stor faldhøjde og en god fart på vandet, når det skulle løbe gennem opstemningen og drive møllehjul og turbiner rundt. Men opstemningerne spærrede for fiskenes vandringer og ødelægger desværre de strækninger af vandløbene, som bl.a. laksefiskene er afhængige af til gydning og opvækst af ynglen. Det betyder f.eks., at ca. en tredjedel af Gudenåens samlede fald er bundet/ødelagt i opstuvningszonerne opstrøms opstemningerne. Her ligger laksefiskenes tidligere så fine gydepladser gemt på bunden af det mere eller mindre stillestående vand, ofte under et lag af sand og mudder.

Nu har tiderne ændret sig med øget fokus på et godt vandmiljø frem for en i dag lille og ubetydelig energiproduktion fra vandkraft. Denne artikel fortæller om effekten af et nyskabende miljøtiltag i Gudenåen ved Vilholt Mølle, hvor Skov & Naturstyrelsen i 2008 fjernede en af Gudenåens opstemninger og genskabte et naturligt godt vandløbsmiljø, der havde været gemt på bunden af møllesøen og længere opstrøms ved Voervadsbro, hvor vandstanden var unaturligt høj pga. opstuvningen.

Opstemningen ved Vilholt Mølle, der tæmmede Gudenåen i 142 år.

Gydeområderne genskabt efter 142 år

Den 30. oktober 2008 blev en historisk dag for Gudenåen syd for Mossø. Efter 142 års brug af vandkraften ved Vilholt Mølle blev opstemningen og møllesøen nemlig fjernet, så Gudenåen fik genskabt sit naturlige fald på op til 3-5 promille (3-5 m pr. km). Vandstanden faldt til det oprindelige lave niveau, og vandet begyndte straks at strømme hurtigt hen over de tidligere grus- og stenstryg, der var dækket af sand og mudder. Strygene blev hurtigt skyllet rene for 20.000 m³ sand, der blev fjernet i et sandfang.

Opstemningen blev fjernet den 30. oktober 2008.

Fra elendighed til national ørredrekord

Inden opstemningen blev fjernet, var der stort set ikke ørredyngel ved Voervadsbro opstrøms Vilholt Mølle, hvor Gudenåen var påvirket af opstemningen med relativt dybt vand og sandaflejring. Men DTU Aquas undersøgelser i september 2009 afslørede en enorm yngelårgang fra søørredens gydning i vinteren 2008-2009. Der var ca. 10 stk. i størrelsen 7-14 cm for hver meter vandløb, svarende til ca. 68 stk. pr. 100 m². Det er den højeste ørredtæthed, der nogen sinde er registreret i et stort dansk vandløb (ca. 15 m bredt). Året efter i 2010 fandt vi det næsthøjeste antal ørredyngel, der er registreret i et stort dansk vandløb.

Det er værd at bemærke, at der ikke blev lagt en eneste sten ud ved Voervadsbro – den eneste ændring var, at vandstanden i Gudenåen faldt, og vandet begyndte at strømme hurtigere, så de naturligt gode gyde- og opvækstbetingelser for ørreden blev genskabt.

Restaureringen har med et slag genoplivet ca. to km af Gudenåen fra Vilholt Mølle og opstrøms til Voervadsbro. Her er der nu et unikt gyde- og opvækstområde for ørreder, hvor en lang række fiskearter, bæklampretter, smådyr og vandplanter også har fået optimale livsbetingelser.

Det vurderes, at ørredbestanden i området blev øget med 10-20.000 halvårsørreder allerede det første år. Hertil kommer de øgninger i fiskebestanden længere opstrøms, der ikke er undersøgt, men som kan forventes pga. genskabelsen af den frie passage ved Vilholt.

Fiskeundersøgelse i Gudenåen ved Voervadsbro, sept. 2009. Bemærk det lave vand, hvor ynglen kan overleve.

Hvorfor gik det så godt?

De naturlige gydepladser opstrøms opstemningen blev skyllet fri for sand og mudder, da vandstanden faldt, og vandet begyndte at strømme naturligt igen. Den spæde ørredyngel kan ikke klare sig om foråret, hvis vanddybden er over 20-30 cm, og dette krav er nu opfyldt på det meste af stryget. Derfor overlever ynglen

sig nu godt. En afgørende forudsætning for succes ved Voervadsbro har derfor været den genskabte lave vanddybde og gode vandstrøm hen over den oprindelige grusbund.

Fiskeundersøgelsen har således vist, at det er særdeles værdifuldt at fjerne opstemninger og genskabe fri fiske- og faunapassage samt gode gyde- og opvækstområder i vores store vandløb i stedet for blot at forsøge at skabe fiskepassage med bevarelse af opstemningen.

Rekordårgangen af ørredyngel fra Voervadsbro 2009.

Stor national betydning

Projektet ved Vilholt har uhyre stor lokal betydning men viser også vejen frem i tilsvarende sager på nationalt plan. Samtidig har flere undersøgelser fra bl.a. Skjern Å og Fyn har vist, at det betaler sig samfundsmæssigt (økonomisk) at restaurere vandløbene og forbedre fiskebestandene. Det bør give stof til eftertanke hos de politikere og teknikere, der i de kommende år skal vælge løsningsforslag ved de andre opstemningsanlæg, som hindrer opfyldelsen af kravet om en god økologisk tilstand i EU's Vandrammedirektiv. Man har alt for ofte set valg af løsningsforslag med rene "passageløsninger", hvor man bevarer opstemningerne men undlader at genskabe vandløbenes naturlige fald og forløb. Man overser her problemet med tab af nedstrøms vandrende fisk som f.eks. ørredungfisk (smolt), som kan være betydeligt.

Problemstillingen er særligt aktuel i hovedløbet af vandløbene, der også er korridor for fiskenes vandringer til hele vandsystemet. En enkelt spærring kan ødelægge fiskebestanden og være årsag til, at man ikke får det fulde udbytte af de milliardinvesteringer, der foretages for at rense spildevand m.m..

Der har f.eks. gennem en del år været meget debat om Tange Sø, hvor laksen havde sine vigtigste gydeområder i den nuværende sø og i nogle tilløb inden etableringen af Gudenåcentralens dæmning i 1920'erne. Konsekvensen af etableringen af Tangeværket var, at laksen uddøde, og bestanden af havørreder blev halveret. Det skete som følge af, at fiskene ikke kunne passere dæmningen, samt at de lavvandede gydestryg blev omdannet til en 13 km lang sø. Ud over, at mange gydeområder forsvandt på bunden af søen, er søen svær at passere for vandrefisk som f.eks. ørred- og laksesmolt, hvor de fleste forsvinder i søen på vandringerne mod havet. Det samme gælder f.eks. også for Gudenåen ved Vestbirk, hvor 70-90 % af ørredsmoltene forsvinder i vandkraftsøerne på deres vandringer.

Det anbefales, at beslutningstagere, som står overfor valg af løsningsforslag ved opstemninger i større vandløb, tager en studietur til Gudenåen ved Vilholt, og at man her ser på eller gennemsejler hele strækningen fra Voervadsbro til Vilholt. DTU Aquas [fiskeplejekonsulenter](http://www.fiskeplejekonsulenter.dk/) rådgiver gerne om, hvordan eventuelle restaureringstiltag bør planlægges. Se evt. mere herom på www.fiskepleje.dk/

Søørredhun fra Gudenåen ved Vilholt.